

**АСПРАНТУРА ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В 1933 -
1941 РОКАХ: ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ НАУКОВО -
ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ У СИСТЕМІ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ**

Е. П. ПЕТРОВСКИЙ

к.і.н., доцент,

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
(Україна)*

Після багатьох, далеко не завжди вдалих освітянських експериментів упродовж 1920 - початку 1930-х рр., радянська влада пішла на відновлення університетської освіти. 1933 року розпочав роботу Одеський державний університет, який мав низку структурних підрозділів. Одне з чільних місць ньому посідав відділ аспірантури, яка мала забезпечувати університет та інші одеські ВНЗ висококваліфікованими кадрами педагогів і науковців тому підготовка аспірантів вважалася пріоритетним завданням. Нове покоління майбутніх університетських науковців починали виховувати з перших курсів навчання. Підготовка розпочиналась з участі талановитих студентів в університетських наукових гуртках. Після закінчення аспірантури майже 100% випускників залишалися працювати в університетах, що вказує на те, що саме випускники аспірантури університетів довоєнного періоду у подальшому становили основну частину викладачів університетів.

Історіографія проблеми є досить обмеженою, позаяк лише в загальних рисах матеріал викладений в ювілейних університетських виданнях та працях, присвячених окремим факультетам чи представникам професорсько-викладацького складу університету. Водночас використання загальних праць з історії вищої школи, ювілейні видання інших університетів України, в доповненні з законодавчими актами, матеріалами періодики та архівними справами суттєво доповнюють картину підготовки наукових кадрів через аспірантуру в Одеському університеті в 1930-х роках.

Першими аспірантами університету були особи, які раніше навчались у фізико-хіміко-математичному інституті та інституті народної освіти, першому навчальному році після відновлення в Одеському університеті навчалось — 28 аспірантів [1, с. 182].

Аспірантура відкрилася при університеті відповідно до положень постанови «Про учебні програми і режим у вищій школі та технікумах» від вересня 1932 р. [2, с. 77-89]. Згідно з нею було підвищено вимоги до наукового керівництва та підбору кандидатур в аспірантуру. Почали приймати тільки найкращих випускників університету, для яких встановлювалися індивідуальні плани та педагогічні практики. Наукова робота аспіранта відбувалася під керівництвом досвідченого викладача; аспіранту впродовж всього навчання стипендію, яка була більшою за студентську стипендію, але нижчою за заробітну плату викладача без звання. Аспірантська стипендія постійно зростала якщо на 1935 р. вона була 250 крб., то вже на 1938 р. – 450 крб. [3, с. 153; 4, с. 90].

13 січня 1934 р. постановою РНК СРСР «Про підготовку наукових та науково-педагогічних працівників» було встановлено вчені ступені кандидата та доктора наук, вчені звання асистента,

доцента, професора, а також порядок їх присвоєння [5, с. 234; 6, с. 7]. Ця постанова встановлювала чіткий вік для вступу до аспірантури – до 35 років [2, с. 23-29]. Тепер до аспірантури брали не вчорашніх випускників, а осіб, які пропрацювали за спеціальністю два роки, виявили здатність до науково-дослідної і науково-педагогічної діяльності та мали, позитивну характеристику з місця роботи. Фіксованим став термін навчання в аспірантурі - два-три роки. Крім того, кожному аспіранту, крім стипендії, виплачувалась щорічна допомога на придбання наукової літератури.

Впродовж 1933-1939 рр. в університеті існували значні проблеми у проведенні роботи з аспірантами. Головними недоліками у їхній підготовці були: невиконання індивідуальних планів, відсутність наукового керівництва, низький рівень підготовки аспірантів та нестача методичних матеріалів.

Практика присвоєння ступенів без захисту дисертації тривала. Цю проблему було вирішено після ухвалення постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 березня 1937 р. «Про вчені ступені та звання», де встановлювався новий порядок їх присудження, у тому числі викладачам і старшим викладачам. Відтепер для здобуття наукового ступеня кандидата й доктора наук обов'язковим був захист дисертації [7, с. 108-109].

Можна констатувати, що тільки з 1938 р. в Одеському державному університеті привселюдний захист наукових праць набув системності, хоча таких сміливців все одно було небагато. Згідно з «Положенням про аспірантуру» від 31 березня 1939 р. вводилися обов'язкові іспити з «Основ марксизму-ленінізму», спеціальної дисципліни та іноземної мови та "оновлювався твердий термін навчання для аспірантів - три роки [8, с. 146-148]. З 1939 р. була введена заочна аспірантура, до якої допускалися громадяни вікового обмеження, які три роки працювали за спеціальністю.

Наступним наказом «Про поліпшення підготовки науково-викладацьких кадрів через аспірантуру при вищих навчальних закладах» від 26 травня 1940 р.

вводилося обговорення на кафедрах наукових рефератів і доповідей аспірантів за завданнями наукових керівників як обов'язкова форма контролю за самостійною роботою аспірантів. Також встановлювалися терміни кандидатського мінімуму з

діалектичного й історичного матеріалізму та суміжних зі спеціальністю дисциплін не пізніше кінця першого року навчання, а з іноземних мов й спеціальних дисциплін - не пізніше кінця другого року навчання.

Завдяки цим постановам, аспірантура швидко зростала: якщо в перший рік існування ОДУ аспірантів було лише 28, то в 1939 р. - 131. Причому найбільшу кількість їх мав історичний факультет: 1937 р. - 23, 1938 р. - 35. Загалом період закінчили аспірантуру Одеського університету 108 осіб п кількості аспірантів в університеті виглядає наступним чином [9, с. 173].

Рік	Кількість аспірантів	Закінчили аспірантуру
1933	28	11
1934	38	13
1935	63	6
1936	66	18
1937	70	13
1938	77	18
1939	131	19

Однак виконаних і захищених дисертацій в 1930-х рр. було мало. Низька ефективність роботи аспірантури ОДУ викликала постійну критику з бою контролюючих органів. Так, у доповідній записці до пленуму міськкому партії сказано, що з 77 аспірантів за 1936-1937 навчальний рік 27 мають академічну заборгованість.

Відкриття нових факультетів в університеті також сприяло збільшенню аспірантів. У зв'язку з відкриттям нових факультетів збільшувалась кількість спеціальностей, за якими готували аспірантів. Крім того, проводився набір в аспірантуру на загальноуніверситетські кафедри основ марксизму-ленінізму, історичного матеріалізму та політичної економії. Наприклад, на 1939/40 навчальний рік в Одеському університеті, як і в інших університетах УРСР, проводився набір аспірантів за 21 спеціальністю. Науковий ступінь кандидата наук в університеті присуджувався за 27 спеціальностями [10, с. 10, 20].

Останнім кроком при закінченні аспірантури був захист кандидатської дисертації на присвоєння вченого ступеня [2, с. 256-270]. Вчені звання доцента, асистента і вчений ступінь кандидата наук присуджувались постановами рад вищих навчальних закладів і затверджувались кваліфікаційною комісією наркомату освіти. Вже з 1935 р. у місцевій пресі зустрічалося повідомлення про захисти дисертацій викладачами Одеського університету. Наприклад, 5 грудня в науково-дослідному інституті фізики дисертацію на ступінь кандидата наук захищав С. Й. Голуб [11, 1935].

З метою заохочення та підвищення кваліфікації наукових і науково-педагогічних кадрів була прийнята постанова «Про вчені ступені та звання» від 20 березня 1937 р. [8, с. 191-193]. Докторські дисертації, згідно з постановою, захищалися тільки на засіданнях Вчених рад університетів, а кандидатські - на факультетських рад, з подальшим їхнім затвердженням Вченою університету. За період з 1935 - до 1 лютого 1940 р. в ОДУ науковий ступінь кандидата наук було присвоєно 77 науковцям [9, с. 179].

Рік	Кількість кандидатів наук – 77
1935	9
1936	11
1937	13
1938	23
1939	18
1940	3

Серія захистів дисертаційних робіт відбулася в університеті 1938 року. Як і вразило, засідання відбувалося о 6-7 годині вечора в аудиторії № 2 в корпусі по І вулиці Комінтерну (Дворянська) 2. Серед здобувачів наукового ступеня були: доценти І. О. Василенко й Г. Я. Міхневич (17 березня), доцент О. П. Молчанов і науковий співробітник Г. М. Зізе (27 червня), біологи З. І. Дитчук і Л. Г. Барановський (21 червня), В. О. Горещкий, Ф. Е. Кулик і Е. І. Якубець-Якубим (28 червня), І. Е. Глушенко, М. К. Шипанський і В. І. Юрченко (30 червня), хімік Л. С. Доросинський (23 грудня) [11, 1938].

Процес захисту дисертацій в університеті активізувався, починаючи з 1939 р. Так, помітних успіхів у цьому досягли аспіранти-історики. Серед них можна назвати вихованців кафедри історії України: І. А. Адамова, П. О. Лісничого, О. І. Колесникова. Всі вони загинули на фронті під час Другої світової війни [12, с. 268]. На кафедрі нової історії четверо аспірантів колективно працювали над історією Якобінського клубу. Викладач факультету Є. Гороховська підготувала дисертацію на тему: «Работа большевистской организации Одессы во время трех подпольий». Дисертація аспіранта Х. Ш. Фукса з історії слов'янознавства отримала схвальні відгуки академіка Ю. В. Готьє і члена-кореспондента АН СРСР В. І. Пічети [13, с. 140]. І Дисертаційні роботи захистили також А. В. Крячун і М. Ф. Скавронський. 29 травня 1941 року кандидатську дисертацію на тему «Революция 1905 г. в России и массовые рабочие движения в Германии» захистила викладач кафедри нової історії Б. І. Малкіна [11, 1941]. Плідно працювали на історичному факультеті в повоєнні роки колишні аспіранти Я. В. Сизоненко, Н. І. Владимірова, М. Д. Свічарівська. Найбільших успіхів на ниві історичної науки досяг І. О. Гуржій (1915-1971), який навчався на історичному факультеті ОДУ ІУ 1941 рр. Пізніше він став автором багатьох наукових праць з історії України, був обраний членом-кореспондентом АН УРСР.

Аспірантуру у передвоєнний час закінчили та захистили кандидатські дисертації багато відомих викладачів, серед них: біологи - С. Б. Грінбарт, асистент кафедри анатомії та фізіології рослин, завідуюча лабораторії фізіології Дьоміна, біолог Г. В. Ткаченко; в 1939 р. захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата географічних наук І. Ф. Мукомель в Київському університеті, а навчався в аспірантурі з 1934 р. на кафедрі економічної географії ОДУ.

Низка захистів дисертаційних досліджень відбулася в університеті напередодні війни. Так, 14 квітня 1941 р. на об'єднаному засіданні ради біологічного і хімічного факультетів дисертації на вчений ступінь кандидата хімічних наук захищали Л. І. Мазур та М. Г. Фукс, на ступінь кандидата географічних наук Я. Г. Фельдман. 24 квітня на засіданні об'єднаної вченої ради історичного і філологічного факультетів захищали дисертації на вчений ступінь кандидата історичних наук Л. А. Рувінський та Х. Ш. Фукс, а на ступінь кандидата філологічних наук - Б. Д. Рабінович.

8 травня на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук свої дослідження представили П. І. Збандуто та П. В. Подліпський. 16 червня дисертацію на вчений ступінь кандидата історичних наук представила доцент А. І. Глядкоєвська. 25 червня 1941 р. вже після нападу Німеччини на СРСР відбувся захист дисертації на вчений ступінь кандидата біологічних наук Б. А. Янківським та на вчений ступінь кандидата хімічних наук Е. Г. Томсоном [9, 1941]. 28 червня 1941 року кандидатську дисертацію захистив в Одеському університеті філолог А. В. Недзвідський [14, с. 4]. Того ж дня кандидатські дисертації захистили: історик І. І. Белякевич, біолог А. І. Дьоміна, фізик Д. М. Рафалович [15, с. 1]. 30 червня дисертацію на вчений ступінь доктора фізико-математичних наук захистив Г. Л. Міхневич [9, 1941]. Через початок війни документи його захисту загубилися і він не був затверджений у вченому ступені, хоча сама робота отримала схвальні відгуки вчених [16, с. 347].

На 1 січня 1940 р. кадри професорсько-викладацького складу становили 300 чоловік. Серед них 126 чоловік отримали вищу освіту в радянський час. Серед наукового колективу університету були: 1 академік, 4 члени-кореспонденти Академії наук СРСР і УРСР, 24 професори, 54 доценти, » старших викладачів, 128 асистентів і викладачів. Із загальної кількості (83) професорів і доцентів вчений ступінь доктора мали 14 і кандидата наук - 67 чоловік. Загальна кількість кафедр в університеті напередодні війни збільшилась до 50 [17, с. 101, 103].

Позитивна тенденція зростання кількісного і якісного складу науково-педагогічних кадрів університету була перервана німецькою агресією про СРСР і початком війни. У зв'язку з евакуацією університету до м. Байрам-Алі справу захисту дисертаційних досліджень були внесені серйозні корективи.

Література

1. Чанбарисов Ш. Х. Формирование советской университетской системы: учеб.-метод. пособ. для вузов по спец. «История». - М.: Высшая школа, 1988.
2. Директивы ВКП(б) и постановления советского правительства о народном образовании. Сб. док. За 1917-1947 гг. / [Сост. Болдирев Н. И.]. - М., 1947.
3. Коротенко Н. М. Підготовка науково-педагогічних кадрів через аспірантуру в університетах радянської України (1933 - 1941 рр.) // Вісник Академії праці і соціальних 2010.-№1.
4. Короткі нариси з історії Харківського державного університету ім. О. М. Горького (1805-1940): Ювілейне видання / [Під. ред.: С. М. Королівського, І. Д. Бойко]. -Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1940.
5. Вища школа Української РСР за 50 років: У 2 ч. (1917-1967 рр.). - К., 1967.
6. Про підготовку наукових і науково-педагогічних працівників та про вчені ступені й звання: постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 1934 р. // Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. - 1934. -№ 14 (11 квітня). - Арт. 115.
7. Казмирчук М. Г. Професорсько-викладацький склад відновленого Київського державного університету (1933-1941 рр.)//Український історичний журнал.-2012. - № 1.
8. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / Сост М. И. Мовшович Под. ред. А. М. Ходжаева. - М.: Советская наука, 1948.
9. Одесский университет за 75 лет. 1865- 1940.-Одесса, 1940.
10. Устав Одеського державного університету. - Одеса. 1939.
11. Чорноморська комуна, 1933-1941 рр.
12. Петровський Е. П. Кадрова ситуація на історичному факультеті Одеського державного університету в 1930-х роках // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук, праць. - К., 2005. - Вип. 13.
13. О научной работе историков Одессы и Киева // Историк марксист. - 1941. -№ 6.
14. Андрій Володимирович Недзвідський. Біобібліографічний покажчик. Серія «Письменники Одеси». Випуск 29 / Упорядник О. Г. Нуньес. - Одеса, 2011.
15. Незведский А. В. Одесская тетрадь. - Одесса: Друк, 2001.
16. Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. словник. Т. 3. - Одеса: Астропринт. 2005.
17. Історія Одеського університету за 100 років. -К.: Вид-во КДУ, 1968.